

SAMENVATTING

Er is een toenemend bewustzijn van de gewelddadige ontvolking van de Banda-eilanden in de periode 1609-1621 door de VOC, in haar pogingen om exclusieve controle te krijgen over nootmuskaat. De bredere conflicten in de regio over kruidnagel, die nog decennia hierna doorgingen, blijven vooralsnog echter sterk onderbelicht. In dit proefschrift onderzoekt Tristan Mostert deze zeventiende-eeuwse specerijenoorlogen, en de invloed van zowel fysieke omgevingsfactoren als de politieke dynamiek van de regio, vanaf de aankomst van de eerste Nederlandse schepen in het gebied tot de vestiging van koloniale controle over Ambon, Hoamoal en de omliggende eilanden rond 1656.

Het proefschrift introduceert eerst de complexe eilandwereld waarin de conflicten plaatsvonden, zowel in termen van de fysieke omgeving, waarvan de unieke aard van grote invloed was op de oorlogvoering in het gebied, als het politieke landschap dat zich had ontwikkeld voor de aankomst van de eerste Nederlandse schepen in 1599. Het verkent vervolgens de eerste contacten met de VOC en haar voorgangers en geeft daarbij in het bijzonder aandacht aan de effecten van de verdragen die vanaf 1605 werden gesloten met Hitu, Banda, Ternate en verschillende van de hen onderhorige gebieden. Deze verdragen vormden een belangrijk fundament onder het monopoliebeleid van de VOC, maar leidden ook tot conflict in de Banda-eilanden en betrokken de Compagnie in lokale rivaliteit en machtsconflicten. Zo leidde haar bondgenootschap met Ternate, in combinatie met het conflict in Banda, in 1615 tot oorlog met Gowa (Makassar), een opkomende macht in Zuid-Sulawesi en een steeds belangrijker rivaal van Ternate.

In de Ambonse eilanden voedde het escalerende conflict in Banda en het steeds strengere monopoliebeleid ondertussen de weerzin tegen de VOC-aanwezigheid, met name onder de bewoners van Hoamoal, een schiereiland van het grote eiland Seram ten noorden van Ambon, dat nominaal onder bestuur stond van de sultan van Ternate. Dit leidde tot de eerste grote escalatie van het conflict in deze regio na de aankomst van de Nassause Vloot, een Nederlandse oorlogsvloot die oorspronkelijk was uitgezonden om Spaanse koloniale bezittingen rond de Stille Oceaan aan te vallen, en uiteindelijk in 1625 bij Ambon aankwam. De VOC-gouverneur van Ambon, Herman van Speult, besloot de vloot te gebruiken om te reageren op een eerdere serie vijandigheden in de voorafgaande periode, en een grote campagne te houden rond Hoamoal en de nabijgelegen eilanden. De campagne vernietigde nederzettingen, vaartuigen, en bovenal kruidnagelbomen

– de eerste gelegenheid waarbij de VOC bewuste vernietiging hiervan inzette als oorlogswapen. Hoewel de campagne de leiders van Hoamoal intimideerde, voerde deze uiteindelijk alleen maar het wederzijdse wantrouwen en de vijandigheid in de regio, met verder conflict tot gevolg.

Het proefschrift onderzoekt de hierop volgende periode vanuit een breder geografisch perspectief, met name aan de hand van de loopbaan van Kaicili Ali, een Ternataanse prins die, nadat hij had gefaald de troon te bemachtigen, een machtsbasis voor zichzelf probeerde op te bouwen in de Ambonse eilanden. Zijn persoonlijke verhaal laat treffend zien hoe het VOC-monopoliebeleid verstrengeld was met de bredere machtsdynamiek in de regio, vooral die tussen Makassar en Ternate. Deze machtsdynamiek wordt ook behandeld aan de hand van enkele specifieke diplomatieke contacten tussen de VOC, Gowa en Boeton in de periode 1617-1632, toen de Compagnie in een staat van koude oorlog was met Gowa maar ondertussen wel op verschillende manieren contact met het rijk probeerde te onderhouden. Boeton, dat gelieerd was aan Ternate en de Compagnie, stond ondertussen onder voortdurende bedreiging van Gowa.

Mostert richt daarna de aandacht weer op de regio Ambon en behandelt de gouverneursperiodes van Philip Lucasz (1628-1631) en Artus Gijsels (1631-1634). Onder Gijsels ging de Compagnie weer vol in het offensief tegen Hoamoal. De rijke documentatie van deze periode, die bewaard gebleven is in het privé-archief van Gijsels, geeft ons een uitzonderlijk inzichtelijk beeld van de ontwikkelingen van de tactieken van de verschroeide aarde en het toenemend gebruik van lokale onderdanen, bondgenoten en tactieken. Deze afhankelijkheid van inheemse steun bracht echter ook risico's met zich mee, zoals bleek toen de VOC in de periode 1634-1637 elke grip op het gebied dreigde te verliezen. Na de dood van de Hituese politieke leider Tepil, en zijn opvolging als kapitan Hitu door zijn zoon Kakiali, verslechterden de Hituese relaties met de VOC, hetgeen uiteindelijk leidde tot oorlog met de meeste van de Hituese gemeenschappen. Hiermee raakte het conflict aan de kern van de VOC-controle in het gebied, aangezien Hitu op Ambon zelf was gelegen en voorheen de oudste VOC-bondgenoot in de regio was geweest. In haar pogingen haar controle gewapenderhand te herstellen maakte de VOC zo zwaar gebruik van de lokale hongivloten dat dit stuitte op het verzet van de eigen onderdanen en bondgenoten; in 1636 kwamen ook zij in opstand. Pas na een grote militaire interventie vanuit Batavia, onder leiding van gouverneur-generaal Van Diemen, wist de VOC enige vorm van controle op het gebied te herwinnen. Van Diemen bezocht het jaar erop, in 1638, de regio opnieuw, in de hoop de ontstane spanningen blijvend weg te nemen en het mono-

polie veilig te stellen. Tijdens zijn ontmoeting met Sultan Hamzah van Ternate erkende hij de claim van laatstgenoemde op grote delen van de regio Ambon, in ruil voor diens blijvende steun in het handhaven van het specerijenmonopolie. Hoewel beide leiders naar zich laat aanzien tevreden waren over deze uitkomst, leidde deze tot afkeer in het gebied tegen hen beide, hetgeen opnieuw tot conflict leidde.

Hierop kwamen voor het eerst Makassaarse vloten en troepen naar het gebied voor gerichte en directe militaire interventie. Na langdurige diplomatieke inspanningen door twee van de belangrijkste leiders in de regio, Kakiali op Hitu en kimelaha Luhu op Hoamoal, stuurde Gowa in 1642 een substantiele oorlogsvloot naar het gebied, die zich zowel op Hoamoal als in Hitu deed gelden maar uiteindelijk geen succes had. Na deze mislukte Makassaarse interventie kwam Hoamoal geheel onder controle van Majira, een Ternataanse vertegenwoordig die een goede relatie met de VOC onderhield. De Hituese staat werd ondertussen veroverd, ontmanteld en onder VOC-heerschappij gebracht. De laatste Hituese verzetshaard, het bergfort Kapahaha, zette het verzet voort tot 1646 maar werd uiteindelijk ook veroverd.

In 1647 was de regio dan ook steviger onder VOC-controle dan ooit tevoren. In 1651 zou echter de grootste en best georganiseerde opstand tegen de VOC tot dan toe uitbreken. De afkeer van de VOC die zich in de tussenliggende periode ontwikkelde kan worden verklaard door beleid om de lokale leiders nog meer van hun macht te ontnemen op politiek en economisch gebied, in combinatie met zendingswerk in gebieden die officieel aan de sultan van Ternate behoorden. Vooral dat laatste wekte wrevel. Het leidde in 1650 tot een coup tegen de Ternataanse sultan Mandarsyah en het jaar erop tot een enorme opstand in de regio Ambon onder leiding van Majira. Het hierop volgende militaire conflict staat bekend als de Grote Ambonse of Grote Hoamoalse Oorlog (1651-1656), en kan worden beschouwd als de culminatie van de decennialange conflicten in de regio, die de al gevestigde patronen in deze conflicten ook op allerhande manieren volgde. Tijdens de eerste twee jaar van de oorlog slaagde de VOC erin enige controle te herwinnen door een brute campagne op Hoamoal die andere gemeenschappen in het gebied ertoe bracht zich over te geven. De tegenstanders van de Compagnie deden echter opnieuw een beroep op Makassar voor hulp, en de twee hierop volgende jaren stonden in het teken van hun militaire interventie.

De VOC-opperbevelhebber tijdens deze campagnes, Arnold de Vlaming van Oudshoorn, zag allengs in dat het succes van de Makassaarse interventie afhing van de verschillende aan Gowa onderhorige gebieden, die dienden als steunpun-

ten. Hij vergrootte dan ook de reikwijdte van zijn eigen campagnes om juist deze gebieden aan te vallen. Zo werd tegen het bloedige einde van de oorlog een veel groter gebied in het conflict betrokken en werden Compagniestroepen ingezet ver buiten het gebruikelijke werkgebied van de VOC. De periode is tevens nog een duidelijk voorbeeld van milieu-oorlogvoering, aangezien de campagnes voor een belangrijk deel draaiden om toegang tot, en de vernietiging van, voedselbronnen. Compagniestroepen en hun lokale bondgenoten slaagden er uiteindelijk in het verzet tegen hen te breken door uithongeringstactieken. Hoewel kleinere uitlopers van het conflict nog jaren door zouden gaan en het daarom lastig is een duidelijk eindpunt van het conflict aan te wijzen, beëindigt het proefschrift de behandeling van het conflict in 1655, toen het verzet op Hoamoal werd gebroken, om daarna stil te staan bij de hieropvolgende vestiging van een bijzonder restrictief koloniaal regime over Ambon, Hoamoal en de aangrenzende eilanden.

Mostert gaat tenslotte in op de twee voornaamste aandachtspunten van het proefschrift: de bredere machtsdynamiek in de oostelijke archipel, en de problemen van oorlogvoering in de natuurlijke omgeving in het gebied. Hij benadrukt als we deze conflicten willen begrijpen, we het beleid van Europese koloniale machten moeten onderzoeken in samenhang met dat van lokale machten zoals Gowa-Tallo (Makassar) en Ternate, en stelt dat als we willen begrijpen hoe de VOC uiteindelijk haar kruidnagelmonopolie vestigde, we het antwoord niet moeten zoeken in militaire factoren in de enge zin van het woord, maar in haar beleid om natuurlijke hulpbronnen te vernietigen of de toegang ertoe te ontzetten, en haar bewuste strategie van het ontmantelen van bestaande politieke en maatschappelijke structuren.